

Наша «кіеўская» й «літоўская» спадчына

Аднаўленне беларускай незалежнасці ў 1991 г. справакавала павышаны інтарэс да праблематыкі існавання беларускай дзяржаватворчай традыцыі ў мінулым. Пэўныя гісторыкі ўвогуле адмаўляюць магчымасць успрымання насельніцтвам Беларусі Кіеўскай Русі як пачатковага перыяду ўласнай дзяржаўнасці. Кальскі будучай Беларусі яны лічаць толькі Полацкае княства — цалкам незалежную дзяржаву. *На наш погляд, найважнейшай у вырашэнні гэтага пытання з'яўляецца гістарычная самаідэнтыфікацыя насельніцтва беларускіх земляў у XIV—XVII стст.* Письмовыя крыніцы дазваляюць прасачыць гістарычныя стэрэатыпы, якія існавалі ў асяродку адукаваных русінаў: духавенства, наблітэту і мяшчанаў. Гэтае пытанне шчыльна звязанае таксама з дыскусіяй пра тое, які з усходнеславянскіх народаў мае больш падставаў лічыць сябе спадкаемцам Кіеўскай Русі.

Дыскусія гэтая доўжыцца не адну сотню гадоў. Ужо ў XIII ст. укладальнікі Галіцка-Валынскага летапісу лічылі Галіч «другім Кіевам» — спадкаемцам першай Кіеўскай дзяржавы. Адпаведна да гэтага складзены на Валыні летапісны кодэкс кшталту Іпатаўскага ўключалі «Аповесць мінулых гадоў», Кіеўскі летапіс XII ст. і, урэшце, Галіцка-Валынскі летапіс XIII ст. У сваю чаргу, складзены ва Уладзіміра-Суздальскай зямлі Лаўрэнцеўскі летапіс пасля «Аповесці мінулых гадоў» падаваў уладзіміра-суздальскія паведамленні¹. Відавочна рознілася ад гэтых дзвюх традыцыяў і летапісанне Вялікага Ноўгарада². Ужо тады паўсталі прычыпова адрозныя схемы гісторыі Усходняй Еўропы, якія, зазнаўшы пэўныя трансфармацыі і мадыфікацыі, працягваюць сваё існаванне ў якасці афіцыйных нацыянальных версіяў украінскай і вялікарасейскай гістарыяграфіяў.

Уяўленні, што менавіта Кіеў ёсць сталіцай Русі, у ВКЛ працягвалі захоўвацца. Ягайла называў Кіеў «адвечнай сталіцай усіх рускіх земляў»³. Вывучэнне старажытнейшых беларуска-літоўскіх летапісаў I збору дазволіла В. Чамярыцкаму прыйсці да высноваў, што летапісец, скарыстоўваючы расейскія летапісы, спрабаваў упершыню стварыць гісторыю Літвы і Літоўскай Русі (Беларусі і Украіны) у яе сувязі з гісторыяй Русі Маскоўскай і ў яе пераемнасці з гісторыяй Кіеўскай Русі. Вельмі істотныя назіранні Чамярыцкага пра характар рэдактарскай працы ўкладальніка першага збору з помнікамі вялікарасейскага летапісання. Даследнік аргументавана паказаў, што «заўлыны сэнс усіх гэтых скарачэнняў і апрацовак тэксту рускіх летапісаў укладальнікам першага беларускага зводу зводзіўся да аднаго — змякчыць або і зусім зняць негатывную характарыстыку літоўскіх князёў, адмоўную ацэнку іх дзеянняў, пададзеную рускімі

летапісцамі»⁴. На сённяшні дзень амаль усе даследнікі лічаць, што большасць твораў, з якіх складзены Беларуска-літоўскі летапіс 1446 г., напісаны ў Смаленску і што натхняльнікам гэтай справы быў епіскап (пазней мітрапаліт) Герасім, патрыёт ВКЛ і прыхільнік захавання яго цэласнасці⁵.

Такім чынам, у гэтым летапісе адлюстраваныя погляды праваслаўнага русінскага наблітэту ВКЛ. Летапісы гэтага збору змяшчаюць у пачатковай частцы скарачаныя варыянты «Аповесці мінулых гадоў» і спісы ўсходнеславянскіх князёў, «Сказаніе о верных святых князех руських». Перад намі паўстае схема гісторыі Усходняй Еўропы, паводле якой першапачатнай формай ўласнай дзяржаўнасці русінаў ВКЛ выступае Кіеўская Русь. Традыцыі Кіева пераймае Вільня, і, адпаведна, ВКЛ трактуецца як легітымная пераемніца Кіеўскай Русі, як «свая» дзяржава. Паказальна, што ў летапісах I збору нічога не гаворыцца пра гісторыю ВКЛ ды пра заваёвы літоўскіх князёў на сучаснай тэрыторыі Паўднёва-Заходняй і Паўночна-Усходняй Беларусі. Адзіны вынятак — апісанне барацьбы за Смаленск, але і тут зацёмліваецца, што ў горадзе існавала шматлікая «літоўская» партыя⁶. Узнікненне гэтай канцэпцыі абумоўлена завяршэннем

Уяспяў Чарадзеяў як кіеўскі князь — мініятура з Радзівілаўскага летапісу. Насуперак сучаснаму разуменню Полацка, як кальскі беларускай дзяржаўнасці, такая ацэнка старажытнай дзяржавы на Дзвіне зусім неўласціва грамадскай думцы Беларусі XIV—XVII стст.

LECH

Паводле Яна Длугаша Лех — агульны
продак палякаў і русінаў.
Гравюра з «Трактату пра дзве Сарматы»
М. Мяхоўскага.

працэсу фармавання ў сярэдзіне — другой палове XV ст. адзінага літоўска-русінскага «палітычнага народа»⁷.

Гэтая канцэпцыя пазней будзе пакладзена ў падмурак афіцыйнай версіі беларускай нацыянальнай гісторыяграфіі. Праўда, пачынаючы ад Восіпа Турчыновіча і Адама Кіркора, беларускія гісторыкі на месца Кіева пачнуць ставіць Полацк⁸. Для абгрунтавання гэтай тэзы яны вымушаны будучы звярнуцца да позніх летапісных збораў, створаных у Маскоўскай дзяржаве. Менавіта ў Маскве ў час барацьбы за ўсходнеславянскія землі ВКЛ быў створаны міф пра паходжанне літоўскай дынастыі ад полацкіх князёў. У такім выпадку гедымінавічы не мелі права на землі, якія ўваходзілі ў склад Кіеўскай Русі, бо «вотчынай» полацкіх князёў было толькі іхнае княства, а права кіравання астатнімі ўсходнеславянскімі ўладаннямі яны былі пазбаўленыя⁹. На перамовах 1562 г. аб Інфлянтах маскоўскі бок заяўляў: «Только вспомнить старину, каким образом гетманы литовские Роговолодовичей Данила да Мовкольда на Литовское княжество взяли и каким образом великому государю Мстиславу Владимировичу Мономаху к Киеву дань давали, то не только что Русская земля вся, но и Литовская земля вся — вотчина государя нашего»¹⁰. Некрытычнае запазычанне гэтай тэзы прывяло да ўзнікнення надзвычай пашыранага ў айчынай папулярнай літаратуры міфу пра беларускае паходжанне вялікіх князёў літоўскіх.

Новыя гісторыяграфічныя канцэпцыі ў Маскоўскай дзяржаве і Кароне Польскай, якія прэтэндавалі на землі ВКЛ, патрабавалі годнага адказу. Такім адказам сталі беларуска-літоўскія летапісныя зборы XVI ст., пакліканыя аспрэчыць як маскоўскія, гэтак і польскія прэтэнзіі, выразна сфармуляваныя ў знакамітай працы Яна Длугаша. Паводле польскага храніста легендарны «Рус», продак русінаў, быў не братам, а адным з нашчадкаў Леха. Таму нашчадкі

Рус трактаваліся ім як частка польскага народу. Кіеўскіх палянаў ён атаясамліваў з палякамі, а Кія называў польскім князем. Аскольд і Дзір, паводле Длугаша, — нашчадкі Кія, былі гвалтоўна знішчаныя варажскімі князямі-ўзурпатарамі. Тады экспансіянісцкая ўсходняя палітыка Кароны ў дачыненні да Галіцка-Валынскай Русі ды імкненне да інкарпарацыі ВКЛ выглядала ўзнаўленнем старажытнай сувязі паміж часткамі адзінага калісці народ. Легенда пра рымскае паходжанне літоўцаў у Длугаша таксама была скіраваная супраць балцкай эліты ВКЛ, якая адстойвала ў той час неабходнасць самастойнага існавання Вялікага Княства. Длугаш лічыў, што продкі літоўцаў — уцекачы з Італіі — пасяліліся на зямлі, якая належала рускім князям, і жылі тысячу гадоў пад іх уладаю як «*servile vulgus*». Калі «рускія» — нібыта частка польскага народу, то і літоўцы жывуць на спрадвечна польскіх землях¹¹.

У сваю чаргу, у маскоўскіх зборах зацёмлівалася, што адзінымі легітымнымі пераемнікамі першай Кіеўскай дзяржавы ёсць маскоўскія ўладары, а літоўскія князі былі заўсёды залежнымі ад іх ды трымаюць «чужыя», маскоўскія, вочныны¹².

Менавіта дзеля абвяржэння гэтай канцэпцыі была створана легендарная частка II беларуска-літоўскага збору. У ім «рымская» легенда набыла выразна антыпольскую скіраванасць, падмацоўвае тэзу пра прамую перадачу ўлады ў Літву з імперскага Рыма і такім чынам падкрэслівае «адстарыны» больш высокі статус літоўскіх манархаў і нобіляў у параўнанні з польскай арыстакратыяй¹³.

У найбольш разгорнутай і завершанай форме гэтая канцэпцыя знайшла адлюстраванне ў III беларуска-літоўскім летапісным зборы — «Хроніцы Быхаўца». Першапачатковая «простасць» і «плебейскасць» польскай шляхты ў параўнанні з літоўскай бачная ў сюжэце пра наданне польскіх гербаў літоўскай шляхце. Летапісец выразна супрацьпастаўляе вобраз Ягайлы — легітымнага ўладара Літвы зборнаму вобразу палякаў, польскай шляхты. Пакліканне Ягайлы на каралеўскі пасадак пад пяром храніста выступае як справа, палякамі вымушаная, абумоўленая вайсковымі поспехамі Літвы¹⁴.

Падкрэсліванне самастойнасці Літвы і перамог над татарамі ў часы нашэсца Батыя скіраванае і супраць Маскоўскае дзяржавы, бо залежнасць ад Арды на стагоддзі выключыла яе ўладароў — даннікаў хана з кола раўнапраўных суверэнаў. Нагадванне пра мінулую залежнасць у Маскве ўспрымалі надзвычай балюча, як абразу. Калі ў 1566 г. паслы Жыгімонта Аўгуста, спасылаючыся на хронікі, нагадалі пра залежнасць Маскоўскае дзяржавы ад Арды, у адказ пачулі: «И мы того не слышали, чтобы татарове Москву воевали, того не написано нигде, а в свои кроники что захотите, то пишете!»¹⁵.

Разам з тым, у летапісах XVI ст., што ўтрымліваюць легендарную частку пра паходжанне вялікіх князёў, увага ўдзяляецца не толькі легітымнаму панаванню літоўскае дынастыі над усходнеславянскімі землямі княства, але і

ўлічваюцца інтарэсы праваслаўнай значы, складовай часткі «палітычнага народу ВКЛ». Паводле легендарнай часткі летапісаў, далучэнне большасці земляў сучаснай Беларусі адбылося мірным шляхам. Літоўская дынастыя прыходзіць сюды пасля спусташэння іх татарамі і выступае як вызваляльнік ад ханскага ярма, а не як заваёўнік і захопнік¹⁶. Усе летапісы і хронікі, а таксама М. Стрыйкоўскі адзначалі, што наваградскія вялікія князі завалодалі паўднёвым захадом Беларусі без аніякага супраціву з боку мясцовага насельніцтва і нават мелі падтрымку. Войны супраць валынскіх князёў і татараў паказаны як абарончыя¹⁷. Ва ўсіх летапісах II збору, як і ў «Хроніцы...» Стрыйкоўскага, «Русь» з паўднёва-заходніх земляў сучаснай Беларусі выступае не толькі як пасіўны аб'ект, на які скіраваныя дзеянні літоўскіх князёў, але як актыўны ўдзельнік, як творца, што супольна з літоўцамі бярэ ўдзел у будаўніцтве новай дзяржавы. Паўсюль выдзяляецца значэнне (у асобных летапісах яно выглядае галоўным) у перамогах над валынскімі і татарскімі войскамі менавіта рускіх ваяроў з паўднёва-заходняй Беларусі. Вялікая ўвага і значэнне надаюцца Наваградку і наваградскім дружинам. Паводле летапісаў, поўнае аб'яднанне трох складовых частак дзяржавы адбылося пры легендарным наваградскім князю Свінтарогу, які пасля смерці Утэнуса становіцца таксама князем Літвы і Жмудзі. Пасля гэтага дзяржава стала называцца Вялікім Княствам Літоўскім, Жамойцкім і Наваградскім і Рускім, прычым аб'яднанне адбылося без скарыстання сілы. Паданне пра Палямона і ягоных нашчадкаў, як гэта паказаў у выніку скрупулёзнага даследавання М. Улашчык, узвышае ролю Наваградскае зямлі ў параўнанні з уласна Літвой і Жмудзю. Каля 80% тэксту легенды пра Наваградка і Наваградскае княства, толькі ягоныя ўладары носяць тытул вялікага князя. Праўдападобна, уладарылі Наваградкам, і толькі ім, прамыя нашчадкі Палямона, а князі Літвы і Жмудзі — нашчадкі васалаў Палямона, другарадных дзеячоў¹⁸. Недарэчна выглядае ў сувязі з гэтым ігнараванне даследавання М. Улашчыка (ягонай фундаментальнай працы няма нават у спісе літаратуры) літоўскім гісторыкам Томасам Баранаўскаскам у даследаванні, прысвечаным Наваградку. Здзіўляе досыць павярхоўны аналіз даследнікам легендарных паведамленняў II беларуска-літоўскага збору. Прыняць тэзу, што «ў другой рэдакцыі Літоўскага летапісу аб Наваградскім княстве расказваецца толькі як аб незалежным уладанні, кіраваным князямі, якія прыйшлі з глыбіні Літвы (Жмудзі)»¹⁹, можна толькі ў выпадку поўнага ігнаравання інфармацыі, змешчанай ва ўсіх спісах II збору. Немагчыма ў такім выпадку растлумачыць і рэальныя сюжэты з гісторыі Наваградка. Калі ён быў толькі перыферычным цэнтрам пачатковага ВКЛ, то як растлумачыць, што менавіта гэты, а не які-небудзь іншы горад, у першую чаргу не Полацк, стаў сталіцай першапачатковай праваслаўнай літоўскай мітраполіі²⁰?

Ні ў аднаго з летапісаў не выклікала сумневу, што легітымнымі ўладальнікамі гэтых земляў «ад старыны» з'яўляліся менавіта «Кіеўскія манархі», і толькі нашэсце Батыя

Сцэна фундаментальная з Уладыславам Ягайлам з капліцы святой Тройцы на замку ў Любліне (1415) сведчыць пра ўплыў высокай русінскай (беларуска-ўкраінскай) культуры на польскую таго часу.

змяніла сітуацыю на карысць літоўскіх князёў. Войны супраць напаўміфічных літоўскіх князёў Рынгольта, Скірмунта, што вялі валынскія князі, выкліканыя іх «дзедзічным» правам на гэтыя землі, якога іх пазбавілі літоўскія ўладары, праўда, у выніку іх асабістай слабасці ды падпарадкавання татарам²¹.

Пра распаўсюджанасць уяўленняў аб мірным далучэнні ўсходнеславянскіх земляў да Літвы ў асяродку палітычнай эліты ў XVI ст. сведчыць і «Размова Паляка з Ліцвінам». Тут сцвярджаецца, што «Русь» добраахвотна пасля перамогі літоўцаў над татарамі ўступіла ў падданства да Літвы. Цікава, што падобныя погляды агучваў не русін, а літовец, віленскі вайт Аўгустын Ратундус²². Тэза аб добраахвотным далучэнні была надзвычай важная найперш для прадстаўнікоў русінскага наблітэту Княства, бо дазваляла ім сцвярджаць, што іх землі не заваяваныя правінцыяй, а часціна шырэйшай дзяржавы, якая зберагла паўнапраўную суверэннасць у сярэднявечным разуменні *in dominium Suum rex imperator est* (падданы вызнае вышэйшага ўладара з умова зберажэння неабмежаванага панавання на ўласнай тэрыторыі). Пра тое, якая важнасць надавалася характару менавіта мірнага далучэння, красамоўна сведчыць прыклад Жмудзі. У 1554 г. на Віленскім вальным сойме ў адказах вялікага князя на просьбы Жмудзі казалася: «[...] *иж на привилею предков*

8 верасня 1514 г. пад Оршай праваслаўныя русіны з беларускіх земляў прадэманстравалі вернасць свайму «прыроджанаму гаспадару» вялікаму князю літоўскаму, каталіку з веравызнання, у вырашальнай бітве супраць маскоўскіх аднаверцаў.

его королевское милости, славное памяти королей их милости, великих [князей], никто вам примовляти не маеть, абы есте через меч або зброю были добыты и ку послушнству предков его королевское милости прывернены, але предкове ваши сами добровольно предком его королевское милости подали ся суть»²³. Гэтыя ідэі былі шырока распаўсюджаны і ў першай палове XVII ст. сярод праваслаўнай украінскай эліты, якая імкнулася давесці факт добраахвотнага, а не прымусявага далучэння ўкраінскіх земляў да Кароны Польскай²⁴.

Аднак калі агульнадзяржаўныя летапісы II збору ўтрымлівалі кампрамісную версію ўзнікнення ВКЛ, то ў творах, калі можна так назваць, уласна літоўскай нацыянальнай гістарыяграфіі сярэдзіны XVI ст. і легенда аб рымскім паходжанні літоўцаў, і інтэрпрэтацыя далучэння ўсходнеславянскіх земляў да ВКЛ набывае выразную «антырусінскую» скіраванасць. Маём на ўвазе гістарычныя інтэрпрэтацыі Міхалона Ліцвіна выступаючы як народ, культурна і цывілізацыйна ніжэйшы за літоўцаў. Міхалон, абаніраючыся на паданне аб рымскім паходжанні літоўцаў і іх мовы, падкрэсліваў чужароднасць старабеларускай моўнай традыцыі для

літоўцаў, называў маскоўскім пісьмом старабеларускую кірыліцу: «*рутэнская мова (idioma Rutheniva) чужая нам, ліцвінам, гэта значыць італьянцам, паходзячым ад італійскай крыві*». Супрацьпастаўляецца свабода і незалежнасць літоўцаў у параўнанні з «залежнасцю» і «рабствам» рутэнаў, над якімі тады, як і над маскавіцзянамі, панавалі *заволжскія татары*. Толькі літоўцы з'яўляюцца стваральнікамі Вялікага Княства; яны (і толькі яны) без дапамогі мясцовага русінскага насельніцтва вызваляюць землі сучаснай Украіны і Беларусі ад мангола-татараў: «*Тады з уласцівай ім адвагай, выбавіўшы рутэнскі народ (populis Ruthenicis), землі і крэпасці ад татарскага і баскакскага рабства, яны падпарадкавалі сваёй уладзе ўсё ад мора Жамойцкага, званага Балтыйскім, да Понты Эўксінскага [...] распаўсюдзіліся на поўнач да самай ускраіннай і самай блізкай да стольнага горада Масковіі крэпасці, [называнай] Мажайскам»²⁵.* Падобныя погляды былі характэрныя і для Аўгустына Ратундуса. Спраўдная літоўская літаратурная мова — лаціна, таму яе патрэбна ўвесці ва ўжытак у законах, пасланнях і нават у паўсядзённым жыцці ў якасці гутарковай мовы. «Руская» (старабеларуская) мова кваліфікавалася ім як мова чужая, грубая і варварская²⁶.

Такая схема русінскай гісторыі выразна кантраставала з «Хронікай...» Мацея Стрыйкоўскага. Знакаміты хроніст імкнуўся паказаць гісторыю Кіеўскай Русі ў непарыўным адзінстве з гісторыяй Літвы. Для яго спадкаемцамі гістарычнай спадчыны Кіеўскай Русі былі русіны беларускіх і ўкраінскіх земляў ВКЛ. Вельмі паказальныя ў сувязі з гэтым згадкі Стрыйкоўскага, што той ці іншы знакаміты род Вялікага Княства паходзіць ад князёў Кіеўскай Русі²⁷. Стрыйкоўскі выступаў выразнікам інтарэсаў усяго шматэтнічнага «палітычнага народу» ВКЛ²⁸, але ягоныя сімпатыі ўсё ж схіляліся да русінаў. Калі ніводны спіс агульнадзяржаўнага летапісу II збору XVI ст. не ўтрымлівае нават згадкі аб першапачатковай залежнасці літоўскіх плямёнаў ад Русі, Стрыйкоўскі дэталёва апісаў у «Хроніцы...» факты першапачатковай данніцкай залежнасці літоўцаў, шматлікія перамогі ўсходнеславянскіх князёў над сваімі суседзямі-балтамі, падкрэсліваў культурную перавагу Русі над Літвой. Толькі феадальная дробнасць, унутраныя звады сярод «рускіх» князёў ды мангола-татарскае нашэсце прывялі да таго, што колішнія магутныя «рускія» ўладары musлі падпарадкавацца сваім былым даннікам, а слаўная традыцыя Кіеўскай манархіі перайшла да Вільні²⁹. Менавіта таму «Хроніка...» Стрыйкоўскага карысталася надзвычайнай папулярнасцю на беларускіх і ўкраінскіх землях. Ніякая іншая крыніца так часта не цытавалася і не прычынілася да ўмацавання русінскай гістарычнай ідэнтычнасці, як гэты слынны твор. Дзякуючы друкарскаму варштату «Хроніка...» атрымала шырокае распаўсюджанне не толькі ў шляхоцкіх, але і ў мяшчанскіх колах.

Такім чынам, можна з упэўненасцю сцвярджаць, што пачатак сваёй гістарычнай традыцыі адукаваная частка насельніцтва Беларусі ў XIV—XVI стст. адназначна звязвала з Кіеўскай Руссю. Цікава, што ў беларуска-ўкраінскіх хроніграфіях (г. зв. заходнерускіх) ёсць вылучаныя ў асобны

раздзел звесткі па гісторыі Кіеўскай Русі, але практычна адсутнічаюць паведамленні, што маюць дачыненне да Маскоўскае дзяржавы. Затое ў гэтай групе хранографу маецца разгорнутае апісанне гісторыі заходнеўрапейскіх і заходнеславянскіх народаў, складзенае на падставе хронікі М. Бельскага³⁰. Такім чынам, гістарычная спадчына Кіеўскай Русі была «актуальным мінулым», важным для ўкладальнікаў-хранографу, адрозна ад гісторыі ўсходняга суседа. У XVI ст. у Беларусі, напэўна, быў жывы былінны эпос «Кіеўскага цыклу», рэшткі якога прасочваліся ў беларускім фальклоры яшчэ ў канцы XIX — пачатку XX ст.³¹. Пра шырокую вядомасць былінных сюжэтаў у XVI ст. сведчыць ліст Філона Кміты-Чарнабільскага да Яўстафа Валовіча. Аршанскі стараста, скардзячыся на неспрыяльныя ўмовы службы на маскоўскай мяжы ў 1574 г., эмацыйна ўсклікаў: «Нещасный есьми дворянин, згиб есьми з ненды, а больш з жалю: люди на кашы переели кашу, а я з голоду здох на сторожи! Помсти, боже государю, грехопадение, хто разумеет! Бо придет час, коли будет надобе Илии Муравленина и Соловья Будимировича придет час, коли будет служ наших потреба!»³². Відаць, Валовічу сэнс выразу быў аргіогі зразумелы, бо інакш аршанскі стараста або растлумачыў бы гэтую згадку, або не рабіў бы яе ўвогуле. Значыць, у адукаваных беларускіх колах XVI ст. шэраг былінных персанажаў быў вядомы³³.

Бясспрэчна, пераважная большасць праваслаўнага набілітэту і мяшчанства беларускіх земляў у сярэдзіне XV—XVI ст. ужо ўспрымала ВКЛ як «сваю» дзяржаву і выказвала лаяльнасць да яе ўладароў. Праваслаўная эліта ўжо ў часы Казімера Ягайлавіча стала складовай часткай «палітычнага народу» ВКЛ, а ў XVI ст. яе пазіцыі яшчэ больш умацаваліся³⁴. Праваслаўнай цывільнай значч, баярству, духавенству і мяшчанству быў уласцівы дзяржаўны патрыятызм³⁵. Паказальнай ёсць сітуацыя ў Смаленску на пачатку XVI ст. Праваслаўнае смаленскае духавенства ў час барацьбы за Смаленск (1512—1514) дэманстравала адданасць «свайму» каталіцкаму (!) ураду ў Вільні, а не «Маскве». Смаленскі ўладыка Варсанофі загадаў у час аблогі горада войскам Васіля III служыць ва ўсіх цэрквах службы аб дараванні Богам перамогі над маскоўскім непрыяцелем. Захоп Смаленска ў 1514 г. яскрава прадэманстравалі, якую ўладу праваслаўная эліта лічыла сваёй: 50 баярскіх радоў уцякло ад маскоўскіх парадкаў на тэрыторыю ВКЛ³⁶. Смаленскае баярства атрымала ўладанні ў наваколлі Нарачы ды на тэрыторыі этнічнай Літвы³⁷. Акрамя баяраў, родны горад назаўжды пакінуў і шэраг уплывовых мяшчанскіх праваслаўных родаў, большасць з якіх знайшла сабе прытулак у Магілёве³⁸.

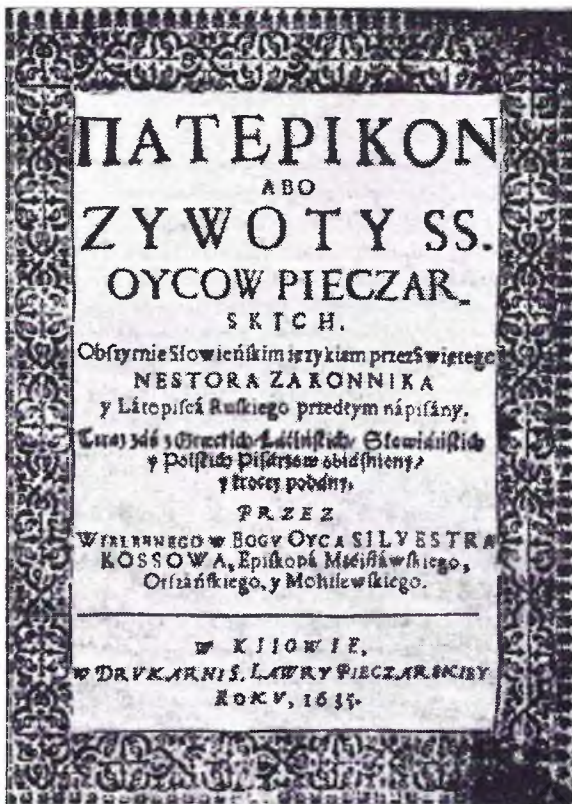
Яшчэ адзін прыклад ацэнкі тае вайны ды знакамітай перамогі пад Оршай 8 верасня 1514 г. знаходзім у Вальнскім кароткім летапісе. Для праваслаўнага русіна, які напісаў панегірык слыннаму гетману ВКЛ Канстанціну Астрожскаму, перамога над маскоўскім войскам сінанімічная перамозе над ворагам веры Хрыстовае: «Так своею верною послугою господарю своему, великому королю Жигимонту радость вчинил: напръвеи церкви божьи христьянских и многих мужей и жон от их насилування оборонил. [...] Великославному господарю королю Жигимонту Казимировичу буди честь и слава на веки, победившему недруга своего великого князя Василиа московского, а гетману его, вдатному князю Костянтину Ивановичу Острожскому даи боже здоровье и щастье вперед лучшее как ныне; побил силу великую московскую, абы так побивал сильную рать татарскую, проливаючи кров их бесурменьскую»³⁹. Як слушна заўважыў Станіслаў Думін, «словы гэтыя напісаны не на латыні, не па-польску: яны належаць «русіну», які бачыў у Вялікім Княстве Літоўскім і Рускім сваю дзяржаву, а ў Маскоўскім Вялікім княстве — супраціўніка, такога ж небяспечнага, як драпежныя крымскія мурзы»⁴⁰.

Інфлянцкая вайна не прывяла да змены ў настроях на карысць «Масквы». Мяшчане і шляхта засталіся вернымі свайму «прыроджанаму гаспадару»⁴¹. Полацкая шляхта масава ўцякала з акупаваных войскамі Івана IV земляў, захоўваючы адданасць ураду ВКЛ⁴².

Праваслаўныя русіны з беларускіх земляў бралі актыўны ўдзел у выведных мерапрыемствах супраць Маскоўскае дзяржавы, складалі касцяк тых «шпегай» і «рыскуноў», якія, рызыкуючы сваім жыццём, здабывалі каштоўную інфармацыю, захоплівалі маскоўскіх «языкоў»⁴³. Гэта былі розныя людзі, але не апошняе месца сярод іх займалі беларускія месцічы. Сабраная праваслаўным барысаўчанінам Фёдарам Якімовічам інфармацыя пра маскоўскае войска істотным

Да 1686 г. Святадухаўскі манастыр у Вільні быў падпарадкаваны канстантынопальскаму патрыярху.

Для Сільвестра Косава, шматгадовага праваслаўнага епіскапа мсціслаўскага, аршанскага і магілёўскага, як сведчыць ягоны знакаміты «Патрыкон», Кіеў — спрадвечная «сталіца княстваў народаў рускіх»⁴⁶.

чынам прычынілася да бліскачай перамогі войска ВКЛ на Уле. За свой учынак Ф. Якімовіч у 1568 г. быў наблітаваны⁴⁶. У тым жа годзе за аналагічныя паслугі ад «гаспадара» (з рэкамендацыі аршанскага старасты Філона Кміты-Чарнабыльскага) атрымаў «два селцы за Дняпром на граніцы Московскои» аршанскі мешчанін Ігнат Міхайлавіч⁴⁵.

Такім чынам, праваслаўнае русінскае насельніцтва ўспрымала ВКЛ як «сваю» дзяржаву. Аднак, як вынікае з нарацывных крыніц, ВКЛ успрымалася імі толькі як «сучасная Бацькаўшчына», якая ў кантэксце пэўных абставінаў заняла месца «даўнай Бацькаўшчыны» — Кіеўскай Русі. Сітуацыя істотна не змянілася і ў XVII ст. У пратэсце Віленскага Святадухаўскага брацтва супраць Іпацыя Пацея (1601) знайшлі выразнае адлюстраванне параметры гістарычнай самаідэнтыфікацыі праваслаўных русінаў: «[...] ведомо есть и его королевской милости не естество сектаре, ани якое новое веры, одно старожитное религии, которую веру приняли продкове наши в той Малой России за окрещением великого князя Володимира — самодержца Руское земли, от патриархи Константинопольского Фотeya, который патриарх зараз з столицы подал до Киева першого митрополита Леонтея»⁴⁶. Сільвестар Косаў, які паходзіў з Беларусі

і быў шмат гадоў праваслаўным епіскапам мсціслаўскім, аршанскім і магілёўскім, у сваім знакамітым «Патериконе» выразна засведчыў аналагічны ўяўленні пра гістарычнае мінулае беларуска-ўкраінскай Русі. Для яго Кіеў — спрадвечная «сталіца княстваў народаў рускіх»⁴⁷. Шматлікія энцыклапедычныя рукапісныя зборнікі, створаныя на тэрыторыі Беларусі ў XVI—XVII стст., як правіла, пачыналіся гістарычнай часткай: «Сказанием о русских князьях от кого кто родился», дзе пералічваліся ўсе вялікія князі кіеўскія. У Чэццях-Мінеях, іншых жыццёвых зборніках, створаных у беларускіх скрыпторыях у XVI—XVIII стст., абавязкова змяшчалася «Пахвала» князю Уладзіміру Хрысціцелю і ягонай бабулі княгіні Вользе, жыцці Барыса і Глеба. Гэтая традыцыя была характэрная і для праваслаўных, і для уніятаў⁴⁸.

У канцы XVI — першай палове XVII ст. пачынаецца працэс дывергенцыі адзінай русінскай свядомасці на беларускую і ўкраінскую. Працэс гэты пачаўся пасля Люблінскай уніі і набраў яшчэ большую моц пасля Берасцейскай царкоўнай уніі. Ён быў абумоўлены таксама развіццём такой спецыфічнай з'явы ўкраінскай гісторыі, не тыповай для Беларусі, як казацтва⁴⁹. Узорныя для ўласна ўкраінскай гістарыяграфіі палажэнні, што знайшлі адлюстраванне ў «Палінодзіі» Захарыя Капыценскага (1621). Гістарычная канцэпцыя Захарыя Капыценскага грунтуецца на наступных тэзах: у мінулым існавалі самастойныя «панствы Роскія», сцвярджаецца факт існавання некалькіх адметных «Рускіх народаў», якія аб'яднаны толькі праваслаўнай верай. Для яго — гэта «Велікая Россія» і «Россія Малая [...] то ест Кіев и Литва». Але з кантэксту вынікае, што пад «Малой Россіяй» у вузкім, этнічным сэнсе аўтар разумее сучасную Украіну. Менавіта народ гэтай краіны, паводле Капыценскага, спадкаемца Кіеўскай і Галіцкай традыцыяў дзяржаўнасці, а сучаснымі носьбітамі былое славы прадкаў выступаюць запарожскія казакі: «[...] другая часть Яфето-Роского поколенья, з Малой России выходячи, а на за- порогах живучи козаки-татары и места Турецкия на мори чолном воюют»⁵⁰. Гэтыя ідэі сталі вызначальнымі для ўкраінскай гістарыяграфіі ў XVII ст. і атрымалі далейшае развіццё ў XVIII ст.⁵¹.

Каштоўны помнік беларуска-ўкраінскай гістарыяграфіі — «Вялікая хроніка», хранограф эпохі барока, укладзены ў першай палове XVII ст. Паводле В. Чамярыцкага яго ранняя рэдакцыя — беларускага паходжання, больш позняя — украінскага. У хранографе змешчана «Хроніка Літоўская і Жамойцкая», якая грунтуецца на «Хроніцы...» Стрыйкоўскага. Дадатковымі крыніцамі паслужылі «Хроніка Еўрапейскай Сарматыі» і беларуска-літоўскі летапіс тыпу Быхаўца⁵². Дадзеная кампіляцыя, якая паўстала ў перыяд зацятай барацьбы паміж праваслаўнымі і уніятамі, прадстаўляе версію гістарычнага мінулага, якая лічылася «сваёй» у асяродку праваслаўнай русінскай эліты ў пачатку XVII ст. Услед за Длугашам і Стрыйкоўскім, грунтуючыся на іх сведчаннях, укладальнік «Хронікі...» надаваў большую даўнасьць гістарычнай традыцыі Русі ў параўнанні з Літвой, акцэнтаваў

увагу на першапачатковай данніцкай залежнасці літоўскіх плямёнаў ад «рускіх» манархаў. Працэс уваходжання большасці беларускіх земляў у склад ВКЛ паказаны як мірны, абумоўлены слабасцю «рускіх» княстваў пасля нашэсця Батыя. Аднак для стваральніка «Вялікай Хронікі» кіеўскі перыяд гісторыі разглядаецца як найважнейшы, як першы перыяд гістарычнага быцця русінаў. «Хроніцы Літоўскага і Жамойцкага» у «Вялікай Хроніцы» папярэднічае раздзел «*О преславном столечном всего народа русского головном месте Киеве*». Кіеўская Русь тут трактуецца не проста як княства, але як царства, якое ў выніку гістарычных абставін спачатку здэградавала да ўзроўню княства ў складзе Вялікага Княства Літоўскага, а потым да ваяводства. Пры гэтым укладальнікам «Вялікай Хронікі», як і іх папярэднікам у XVI ст., быў, безумоўна, характэрны ліцвінскі патрыятызм. Дзеянні «маскалёў» у час Лівонскае вайны трактуюцца як захалоніцкія, а вяртанне Полацка ў склад ВКЛ аўтар адназначна разглядае як вызваленне: «*И так Полоцк, славная столица княжат давных з рук московских выдертая есть*»⁵³.

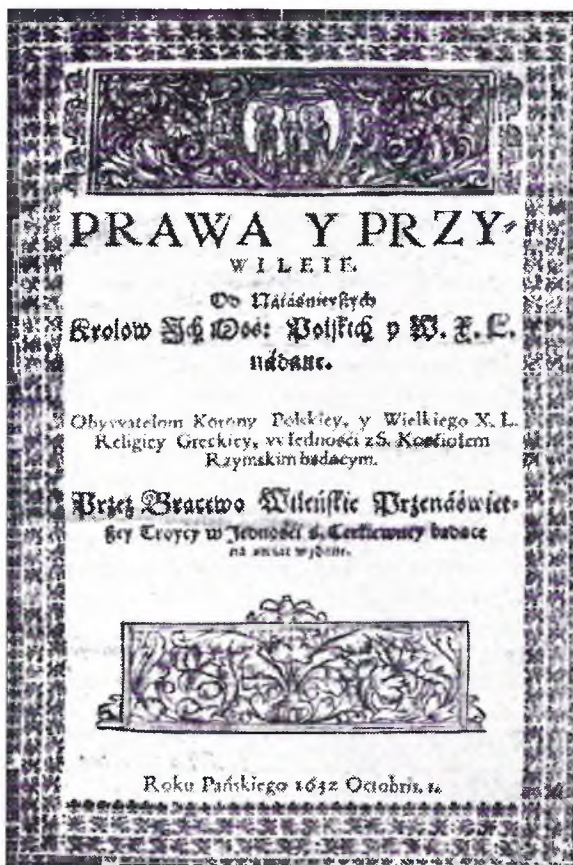
Зварот да пісьмовых крыніцаў, створаных усходнебеларускімі мяшчанамі, дазваляе скласці ўяўленне аб іх гістарычнай самаідэнтыфікацыі. Для магілёўскага паэта Фамы Яўлевіча, аўтара паэмы «Лабірынт» (1627), «Русь» — гэта не толькі Беларусь, але і Украіна. «Свае» гарады для яго — і Вільня, і Кіеў, і Галіч, і Львоў. Кіеўская традыцыя дзяржаўнасці ўспрымаецца ім як родная, якой ён супрацьстаўляе «байкі» аб жалезным ваўку⁵⁴. Надзвычай цікавая для нас і гістарычная самаідэнтыфікацыя ягонага суродзіча, Ігнацыя Яўлевіча. Маецца на ўвазе напісаны ім польскамоўны гістарычны трактат пра лёсы славянства ўвогуле і Беларусі ў прыватнасці. Трактат мае лацінамоўны заглавак «*Quod felix faustum fortunatum*» («*Чаму шчасліваму спадарожнічае лёс*»). Як адзначалася Г. Галенчанкам, тэкст «*Quod felix...*» уяўляе сабой кампіляцыю з «Кронікі...» Стрыйкоўскага⁵⁵. Дадамо, што аўтар добра ведаў і скарыстоўваў пры напісанні тэксту таксама творы Я. Длугаша і С. Герберштэйна. Цікавая сама па сабе канцэпцыя таго гістарычнага мінулага, якое І. Яўлевіч лічыў «сваім». Ведаючы, што ён заняў у час «Патопу» масквафільскую пазіцыю і пракламаваў сваю адданасць маскоўскаму цару Аляксею Міхайлавічу, маем магчымасць азнаёміцца з уяўленнямі аўтара, прыхільнага да Расіі, які стварыў гэты тэкст у Полацку, падкантрольным на той момант маскоўскаму ўладару. Скарыстаныя І. Яўлевічам факты выразна сведчаць пра ягонае імкненне прыпісаць «рускім» народам большую цывілізаванасць у параўнанні з палякамі. Тэкст пачынаецца з апісання вайны ў 790 г. паміж грэцкім цэзарам «*Кураплатасам, Міхаілам іменем*» з «*Балгарамі, Славакамі, народу Рускага*», якія перамагаюць у бітвах грэкаў, у выніку чаго апошнія вымушаны шукаць з імі згоды і «*прыяцельства*» ды на памяць аб гэтым атрымліваюць ад грэкаў алфавіт, глаголіцу. У выніку «*Балгары, Сербы, Далматы, Харваты і Русацы*» з гэтага моманту «*тымі літарамі справы свае і хронікі пісаць пачалі*». Далей ідзе інфармацыя аб тым, што палякі атрымалі сваё пісьмен-

ства з «Рыма» толькі ў 967 г. Такім чынам, Русь апераджала палякаў і па даўніне сваёй гісторыі, і па даўніне пісьменства. Потым пераказваецца папулярны ў тагачаснай славянскай гістарыяграфіі сюжэт пра выключную ваяўнічасць славян у часы Аляксандра Македонскага (змешчаны ў «Аляксандравым дары» — грамаце, нібыта нададзенай «уладаром свету» славянам на адвечнае валоданне іх землямі). Далей паведамляецца, што «*Сарматы Русцы*» неаднакроць перамагалі рымскіх цэзараў — такім чынам Яўлевіч адхіляў сцверджанні Я. Длугаша пра залежнасць «рускіх» князёў ад Рыма. Палемізуючы з польскім храністам, Яўлевіч паслядоўна адмаўляў і «худароднасць» ніжэйшасці «рускіх» князёў. Паводле магілёўскага інтэлектуала XVII ст., Рурык, Сінебус і Трувар вялі свой радавод «*з рымскіх паноў цэсарскага пакалення*», як і «*вялікія князі маскоўскія*», якія паходзілі ад «рускіх» князёў. Больш за тое, адсюль нібыта вынікае, што яны былі альбо прамымі нашчадкамі Палямона, альбо яго бліжэйшымі таварышамі, і разам з 500 радамі рымскай шляхты прыплылі да Жмудзі. Такім чынам абгрунтоўвалася, што землі ВКЛ на падставе першародства павінны належаць нашчадкам дынастыі Рурыкавічаў, спадкаемцам легендарнага Палямона.

Сярод легендарных нашчадкаў прабацькі славянскіх народаў «*Мосаха, сына Яфетава і ўнука Ноева*» на першае месца паводле старшынства ён ставіць Руса, а ўжо потым Леа і Чэха, ад якіх паходзяць «*усе Русацы, Палякі, Масква, Балгары, Чэхі*» ды іншыя славянскія народы. «Свая» гісторыя для І. Яўлевіча — гэта найперш гісторыя Кіеўскай Русі. Першыя «*рускія князі*» — Кій, Шчэк і Харыў. Пасля адбываецца запрашэнне варагаў — і ад Рурыка, Сінебуса і Трувара паходзяць усё «*рускія*» і «*маскоўскія*» князі. Уладзімір Святаслававіч, «*кнаш*» князь, хрысціў «*нашу*» Русь⁵⁶.

Заснаваная Пятром Магілай Кіева-Магілянская акадэмія ў XVII ст. была агульнай «кнзуняй кадраў», з якой выходзілі асветаныя прадстаўнікі беларускай і украінскай праваслаўнай эліты.

У кнізе «Права і прывілей ад найаснейшых каралёў іх міласцяў польскіх і вялікіх князёў літоўскіх нададзеныя», выдадзенай віленскім уніятамі ў 1632 г., сцвярджаліся характэрныя і для праваслаўнай беларускай гістарыяграфіі тэзы пра добраахвотнае («праз пакты») далучэнне земляў Беларусі і Украіны да ВКЛ і Кароны і гарантаваных дзяржаўнай уладай прывілеяў «грэцкай царкве».

Падобна выглядала гістарычная самаідэнтыфікацыя і магилёўскага храніста XVII ст. Трафіма Сурты і стваральнікаў напісанага ў XVIII ст. віцебскага летапісу — Панцырнага і Аверкі. Праўда, Сурта, адносячы свой народ да Русі і называючы важнейшымі гарадамі Русі «Кіеў, Чарнігаў і Магілёў», выразна ўсведамляў існаванне пэўнай этнічнай адметнасці украінцаў. У запісе за 1682 г. ён згадвае «*город Чыгырын, украинскую столицу, што была пад уладаю Масквы*»⁵⁷.

Выключная роля ў легендарных радаводах князёў Друцкіх надавалася паходжанню роду ад вялікіх князёў кіеўскіх. Звычайна даследнікі звяртаюць увагу на легендарнае паведамленне беларуска-літоўскіх летапісаў пра паходжанне гэтага слыннага роду ад вялікага кіеўскага князя Дзмітрыя, які ўцёк з Кіева ў часы мангольскага нашэсця ды заснаваў Друцк: «[...] повстал цар Батыи и пошел на Рускую землю, и всю Рускую землю зовоевал, и князеи русских

постинал, а иных у полон вывел, и столец все Руское земли город Киев зьжог и пуст учинил. А князь великий киевский Дмитр, боечыся великое силы и моцы его, збег с Кіева до города Чернигова, и потом доведалься, што город Киев сожон и вся земля Руская спустошена. И слышал, иж мужыки мешкають без господара а зовутся дручане. И он, собравшыся з людьми своими, и пошел ко Друцку, и землю Друцкую посел, и город Друцк зарубил, и назвался великим князем Друцким»⁵⁸. Акрамя гэтага агульнавядомага сюжэту легендарнага радаводу Друцкіх, намі знойдзены надзвычай цікавы варыянт родавай легенды, які паходзіць з XVII ст. Тут радавод Друцкіх выводзіцца непасрэдна ад Уладзіміра Святаслававіча, які называецца першым друцкім князем: «Тут свеціць як ясны месяц Уладзімір Друцкі, Чорнай і Белай Русі адзінаўладца і князь кіеўскі [...] У год 980 Уладзімер з Друцку хрост святы прыняўшы (каб памяці хросту святога з памяці сваёй і памомства не зніклі, за герб крыж або месяц крыжовы з чатырма паўмесяцамі прыняў), каторы шмат цэркваў набудаваў і оныя гойна і багата надаў»⁵⁹.

Ад вялікіх князёў кіеўскіх выводзіліся і князі Агінскія, што лічылася бясспрэчным у моўна спаланізаваным асродку каталіцкай беларускай шляхты нават у 1680-я гг. Пра гэта сведчыць інтэрмедыя 1689 г. на герб Агінскіх Брама, створаная і пастаўленая маладымі шляхцічамі — навуцэнцамі менскай езуіцкай калегіі ў гонар свайго фундатара канцлера ВКЛ князя Марцыяна Агінскага. Менавіта ад «*Глеба і Барыса, княжат рускіх, мучанікаў Хрыстовых*» па прамой лініі, як сцвярджалася ў інтэрмедыі, паходзяць князі Агінскія, а іхны герб Брама — родавы герб, атрыманы ў спадчыну ад святых князёў. Менскія шкаляры скарысталі для інтэрмедыі сюжэт з «Аповесці мінулых гадоў» пра забойства Святаполкам высакародных продкаў дома Агінскіх. З інтэрмедыі вынікае, што і князі Агінскія, і князі Друцкія паходзяць ад «*Святога Уладзіміра Адзінаўладцы Рускага*»⁶⁰. На польскай мове з падмосткаў школьнага тэатра ажывала кіеўская гісторыя, якая ў гэты час яшчэ была «сваёй» і для Марцыяна Агінскага, і для маладых езуіцкіх шкаляроў. Усе яны ўжо размаўлялі па-польску і былі каталікамі, але іхная гістарычная памяць не дазваляла забыцца на свае этнічныя карані ды папярэдняму канфесійному прыналежнасць.

Насуперак канфесійным канфліктам першай паловы XVII ст. тагачасныя праваслаўныя беларусы дэманстравалі дзяржаўны патрыятызм. Паказальная пазіцыя гараджанаў Віцебска і Магілёва ў часы Смаленскай вайны. Віцябчане ў 1633 г. атрымалі ад Уладыслава IV прывілей на вяртанне магдэбургскага права (страчанага ў выніку забойства Язэфа Кунцэвіча) як узнагароду за вайсковыя дзеянні супраць маскоўскай арміі. «*Але так як у час нашэсця непрыяцеля-маскавіціна на дзяржавы нашыя жыхары гэтага горада выпрабавувані вялікімі небяспекамі сваё жыццё і шматкроць грамілі ворага, выратавалі як сам горад Віцебск, так*

Герб Друцк. Князі Друцкія лічылі сябе нашчадкамі Уладзіміра Святаслававіча «Хрысціцеля Русі», якога «сціпіла» называлі Уладзімірам Друцкім.

і межы дзяржавы нашай ад яўнай небяспекі і перадалі нашаму гетману Вялікага Княства Літоўскага шмат палонных і сцягоў, аб якой іх мужнасці і адвазе на ўсялякія небяспекі дастаткова засведчыў нам [...] віленскі ваявода, польны гетман Крыштаф Радзівіл»⁶¹. Не менш вызначыўся ў гэтай вайне і другі цэнтр барацьбы за праваслаўны супраць уніі ў гістарычнай Белай Русі — Магілёў. У 1633 г. «Уладзіслаў IV вызваліў законам горад Магілёў ад жаўнерскіх пастояў, а гэта за дапамогу з горада гарматамі, порахам, кулямі, рознай амуніцыяй, а найбольш харчамі, для здабывання Смаленска»⁶².

Крывавы «Патоп» 1654—1667 г. падзяліў беларускае грамадства на прыхільнікаў і праціўнікаў маскоўскай улады. Але нават на першым этапе вайны Аляксея Міхайлавіч не дачакаўся адназначнай падтрымкі праваслаўным насельніцтвам Беларусі. Здача гарадоў была абумоўлена шмат якімі фактарамі, але найперш — немагчымасцю атрымаць дапамогу, усведамленнем безвыходнасці сітуацыі. Тым не менш Смаленск бараніла не толькі войска ды шляхта, але і гараджане. Прыклады надзвычайнай трываласці прадэманстравалі Стары Быхаў⁶³.

Спробы перамоваў эліты ВКЛ з Масквой аб аб'яднанні на ўмовах уніі, як вядома, не далі плёну⁶⁴. Але сам факт перамоваў сведчыць, што найважнейшым для магнатаў і шляхты было захаванне цэласці Княства, дзеля чаго было магчыма ахвяраваць хаўрусам з Польшчай, што ўрэшце і зрабіў Януш Радзівіл у Кейданах у 1655 г. на карысць уніі са Швецыяй. Присяга на вернасць маскоўскаму манарху таксама была выклікана ўсведамленнем безвыходнасці становішча — уся шляхта ВКЛ у зоне маскоўскай акупацыі прысягнула на вернасць цару, канфесійная прыналежнасць істотнай ролі ў гэтым выпадку не адыгрывала⁶⁵.

Вядома шмат прыкладаў, калі праваслаўнае брацкае духавенства, праваслаўная шляхта ратаваліся ўцёкамі ад войскаў Аляксея Міхайлавіча. Вельмі цікавая крыніца — тэстамент 1662 г. Якава Палікарповіча, аршанскага праваслаўнага пратапопа. Гэты дакумент хутчэй нагадвае мінідыярыуш ды заслугоўвае асобнай публікацыі⁶⁶. Зараз звернемся толькі да ўспамінаў святара аб ваенным ліхалецці. Набліжэнне да Оршы маскоўскіх ратнікаў у Якава Палікарповіча захаплення не выклікала: «[...] уносячы здаровье свое от рук неприятельских московских запровадилем был всю убогую маетность в Старый Быхов». У абложанай фартэцыі аршанскі пратапоп перахоўваў не толькі ўласную маёмасць, але і ўратаваныя ім з аршанскай брацкай царквы каштоўнасці, кнігі і архіў. Пасля захопу Быхова ўсё гэта было разрабавана: «[...] за взятем тогож Старого Быхова през неприятелей московских тоуж моее розное маетности на золотых пятнадцат тысяч взяли [...] и аппараменты церкви брацкое Оршанское. То ест ризки двое злочонные, евангелие среброное опракос, кадильница сребренная и келихов два серебряных [...] крест злоцистый с каме-

Герб роду Агінскіх. Прэтэндуючы на права лічыцца адзінымі легітымнымі лідэрамі «народу рускага», Агінскія скарыстоўвалі для гэтага генеалагічную легенду аб паходжанні ад Барыса і Іліба.

У Магілёўскім гербе 1661 г. увекавечаная памяць пра паўстанне на чале з войтам Левановічам, у выніку якога маскоўскі гарнізон быў вынішчаны гараджанамі дашчэнту.

нямі. А вси апараты церковныя тогож братства оршанскаго з рознымі справамі на розных людзей і кредиторов мне служачым з записамі, декретами, протестациями і лістамі заручнымі ест побрано»⁶⁷. Аршанка Ганна Камар у 1655 г. уцякла «ад непрыяцеля, сучаснай няшчаснай вайны з Масквіцінам, з маетнасці маёй, дому, названага Камароў, у павец Аршанскім лежачага, у краі Літоўскія, аж на Падляшша, да ваяводства Берасцейскага». Далёка ад дому, адчуваючы набліжэнне смерці, адно прасіла яе «пахавач [...] дзе найбліжэй царквы, а калі пры царкве не магі свяшчэнніка, Благачэсія будучага, да пахавання цела дастаць, хоць праз уніяцкага»⁶⁸.

Тастамант мсціслаўскага шляхціца Аляксандра Варанца (1659) дэманструе здзіўляючую адданасць гэтага чалавека Рэчы Паспалітай. Шчыры праваслаўны, ахвяруючы грошы на праваслаўныя храмы і шпіталь, канаў ад ранаў, атрыманых у час другой маскоўскай аблогі Мсціслава: «[...] я, Александр Григорович Воронец, будучи тут, в замку Мстиславском в так тежком облеженю от неприятеля московского, будучи постреленым на вылезце з замку Мстиславского от того ж неприятеля московского». Адыходзячы на той свет, ён згадваў нешчаслівы лёс сваёй сястры: «[...] которая сестра моя, при взятю першом трубецком замку Мстиславском от неприятеля Московского Трубецкого через меч в полон взята», ды патрабаваў, каб («если бы пан Бог з ласки своей светое онаю з неволи вызволит рачыл») ёй была вернута спадчынная уласнасць⁶⁹.

Асабістая трагедыя праваслаўнай шляхоцкай сям'і паўстае з тастаманту мсціслаўскае шляхцянікі Ганны Безвадзіцкай: «[...] маетнасць мужа майго, пана Васіля Безвадзіцкага засталася мне асірацелай праз няшчасце ад нашэцця непрыяцеля-маскаля. Бо, калі ў тысячным шэсцьсот пяцьдзсят чацвертым годзе вераломны непрыяцель маскаль пад правадырствам князя Трубяцкога з вялікай моцай апанаваў замак Мсціслаўскі, тады муж мой, пан Васіль Безвадзіцкі, баронячы з усімі замк Мсціслаўскі, быў пасечаны і забіты тым жа непрыяцельскім войскам, а сын наш, Ян Васілевіч Безвадзіцкі, забраны ў няволю маскалямі»⁷⁰.

Падобны лёс напаткаў зям'яніна Івана Дурасевіча, шклоўскага праваслаўнага братчыка. У сваім тастаманце

(1679) ён ахвяраваў вялікія сумы на царквы Шклоўшчыны і шпіталі, даручаў дачцэ Пелагеі і зяцю Міхаілу Багданавічу Дварэцкаму пахавач яго цела «ў царкві Брацкай Вакрасенскай [...] у месце Шклове стаячай [...] парадкам і абрадам рэлігіі праваслаўнай Грэцкай, не ў уніі будучай», ды са скрухай згадаў: «[...] вядома добра Пану Богу і ўсім людзям, што ўся мая субстанцыя падчас інкурсіі Маскоўскай з дзеткамі маімі ад першага шлюбу да сталіцы Маскоўскай заправоджана і там усё згінула, а самі з паветра ў Казані памерлі»⁷¹.

Палітыка Масквы на беларускіх землях, сталыя рабаўніцтвы і гвалт прыводзілі да страты лаяльнасці да Расіі нават тымі, хто першапачаткова яе меў. Пра гаротны лёс Полаччыны ці не найбольш эмацыйна выказаўся праваслаўны архіепіскап полацкі і віцебскі Каліст у гнеўным лісце да расейскага ваяводы Полацка Івана Хаванскага (1661). Часы маскоўскай акупацыі для Полацкага ваяводства, паводле архіепіскапа, што прысягнуў на вернасць цару, сталіся Галгофай! Бо праваслаўны беларусы дачакаліся ад аднаверцаў «[...] хищения волчага, лисия хитрости, досада брания, граблення казакага, узения разбойническая, мучительскага томления; словом овьемля, людскими телесы питае, кровию и слезами вдовиц питие [...] клевета, хищения, мучительства и убийства, во граде, в весе, на пути и в лесах и на поли [...] плач и слезы, на всяком месте проливаются»⁷². У выніку гэтага на занятых тэрыторыях выбухнула партызанская вайна, у якой бралі ўдзел і шляхта, і сяляне, а на апошнім этапе вайны дайшло да серыі анты-маскоўскіх гарадскіх паўстанняў⁷³.

ВЫСНОВЫ

1) У XIV—XVII стст. насельніцтва і беларускіх, і ўкраінскіх земляў разглядала гістарычную спадчыну першай Кіеўскай дзяржавы як «сваю», хоць далейшая інтэрпрэтацыя гістарычнага працэсу ў дзвюх версіях істотна рознілася (маецца на ўвазе XVII ст.), што знайшло сваё адлюстраванне ў першую чаргу ў ацэнцы ВКЛ і казацкага руху.

2) Для насельніцтва Беларусі быў характэрны дзяржаўны патрыятызм, устойлівае ўспрыманне ВКЛ як «сваёй» дзяржавы. Нават у сярэдзіне XVII ст. праваслаўны жыхары Беларусі, нягледзячы на востры канфесійны антаганізм, працягвалі трактаваць ВКЛ, Рэч Паспалітую як «сваю» дзяржаву (адрозна ад украінцаў, казацкая старшыня якіх выступіла ў гэты час з уласнай дзяржаўна-палітычнай праграмай)⁷⁴.

Успрыманне «Кіеўскай» і «Літоўскай» спадчыны як «сваёй» гістарычнай мінуўшчыны ў свядомасці народу злучалася ў адно цэлае, што найбольш красамоўна знайшло адлюстраванне ў беларускай песні, дайшоўшай да нас у запісах XIX ст. Яе крыніцай была апакрыфічная «Иерусалимская беседа». У гэксце беларускага варыянту гэтай песні паўстаюць злучаныя ў адну асобу два ці не самыя велічныя гістарычныя персанажы «кіеўскай» і «літоўскай» эпохаў — Уладзімір Святаслававіч і Вітаўт Кейстутавіч⁷⁵.

3) Менавіта ў XVI — першай палове XVII ст. аформіліся зыходныя архетыпы ўсіх важнейшых канцэпцый генэзы ВКЛ, якія пазней былі ўвасоблены ў нацыянальных гістарычных канцэпцыях кожнага з народаў — прэтэндэнтаў на спадчыну дзяржавы. У пэўных мадыфікацыях яны дажылі да сённяшняга дня. Гэта тычыцца як уласна літоўскай, мацэнтрычнай версіі, дзе толькі літоўцы выступаюць творцамі дзяржавы, гэтак і кампраміснай, агучанай у помніках дзяржаўнага летапісання ВКЛ XVI ст. У апошняй, з аднаго боку, паказвалася выключная роля ў стварэнні дзяржавы літоўскіх князёў і знаці, з другога, падкрэсліваўся пераважна мірны характар уваходжання земляў Беларусі ў склад ВКЛ. Да яе шчыльна прымыкала і ўласна беларуска-ўкраінская версія, неаднаразова агучаная ў помніках палемічнай літаратуры першай паловы XVII ст., дзе сцвярджаўся цалкам добраахвотны характар уваходжання Русі ў склад ВКЛ ды гарантаваны прывілеямі вялікіх князёў літоўскіх прававы статус, які ў дзяржаве мела «руская» царква і «руская» эліта⁷⁶.

ЗАЎВАГА

¹ Приселков М. История русского летописания XI—XV вв. — Ленинград, 1940. — С. 49, 55—56, 72—73; Ісаевіч Я. Украіна даўня і нова. — Львів, 1996. — С. 23.

² Лихачев Д. Русские летописи и их культурно-историческое значение. — Москва—Ленинград, 1947. — С. 205.

³ Цытуецца паводле: Грушевський М. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя. — Київ, 1991. — С. 512.

⁴ Чамярыцкі В. Беларускі летапісы як помнікі літаратуры. — Мн., 1969. — С. 47—48, 183—184, 188.

⁵ Улащик Н. Введение в изучение Белорусско-Литовского летописания. — Москва, 1985. — С. 27.

⁶ Полное собрание русских летописей (далее — ПСРЛ). Т. 35. — Москва, 1980. — С. 30—31, 52.

⁷ Suchocki J. Formowanie się i skład narodu politycznego w Wielkim Księstwie Litewskim późnego średniowiecza. // Zapiski historyczne. T. XLVIII. Z. 1—2. 1963. S. 31—77; Kłoczowski J. Młodsza Europa. — Warszawa, 1998. — S. 452.

⁸ Живописная Россия. Т. 3, ч. 2. — Мн., 1993. — С. 290—293; Галубовіч В. Перыядызацыя як праблема гістарыяграфіі Беларусі // Гістарычны альманах. Т. 7. — Гродна, 2002. — С. 5.

⁹ Пашуто В. Образование Литовского государства. — Москва, 1959. — С. 75—76; Флоря Б. Русско-польские отношения и политическое развитие Восточной Европы во второй половине XVI — начале XVII в. — Москва, 1978. — С. 20.

¹⁰ Цытуецца паводле: Соловьев С. Сочинения. Кн. III. Т. 5—6. — Москва, 1989. — С. 556.

¹¹ Флоря Б. Русь и «русские» в историко-политической концепции Яна Длугоша // Славяне и их соседи. Этнопсихологические стереотипы в средние века. — Москва, 1990. — С. 16—28.

¹² Дмитриева Р. Сказание о князьях владимирских. — Москва—Ленинград, 1955. — С. 86—100, 145, 178; Подобедова О. Миниатюры русских исторических рукописей русского лицевого летописания. — Москва, 1965. — С. 112—115.

¹³ Zachara-Wawrzynczyk. M. Geneza legendy o rzymskim Pochodzeniu Litwinow. // Zeszyty Historyczne. T. III. — Warszawa. 1963. — S. 5—35.

¹⁴ Беларускі летапісы і хронікі. — Мн., 1997. — С. 106, 124.

¹⁵ Цытуецца паводле: Юзефович Л. Как в посольских обычаях вердётся... — Москва, 1988. — С. 26.

¹⁶ Пашуто В. Образование Литовского государства. С. 71; Улащик Н. Введение в изучение Белорусско-Литовского летописания. — Москва, 1985. — С. 152—154.

¹⁷ Улащик Н. Введение в изучение Белорусско-Литовского летописания. С. 155; Капыські З. Беларуска-літоўскія летапісы XV—XVI стст. як помнікі гістарычнай думкі. // Весці Акадэміі навук. Серыя грамадскіх навук. № 4. — Мн., 1986. — С. 80—87.

¹⁸ Улащик Н. Введение в изучение Белорусско-Литовского летописания. С. 143, 150—156, 159, 167; Филюшкин А. К вопросу о редакциях белорусско-литовских летописей (в связи с развитием легенды о Палемоне) // Старонкі гісторыі Магілёва. — Магілёў, 1998. — С. 41—50; Пазднякоў В. Палемон // БГЭ. Т. 5. — Мінск, 1999. — С. 384.

¹⁹ Баранаваскас Т. Новогрудок в XIII в.: история и миф // Castrum, urbis et bellum. Зборнік навуковых прац. — Баранавічы, 2002. — С. 29—44.

²⁰ Русская историческая библиотека (далее — РИБ.) Т. VI, ч. 1. — Спб., 1880. — Сл. 76; Chodynicki K., Kosciol prawoslawny a Rzeczpospolita Polska. — Warszawa, 1934. — S. 13.

²¹ ПСРЛ. Т. 35. С. 92, 130, 147.

²² Мыльников А. Картина славянского мира: взгляд из Восточной Европы. — Санкт-Петербург, 1999. — С. 238.

²³ РИБ. Литовская Метрика. Книги публичных дел. Т. 30, отделы 1—2, ч. 3. Т. 1. — Юрьев, 1914. — С. 259.

²⁴ Величенко С. Володарі і козаки: Замітки до проблеми історичної легітимності і тяглості в українській історіографії XVII—XVIII стст. // Mediaevalia Ucrainica: Ментальність та історія ідей. Т. 1. — Київ, 1992. — С. 117—121.

²⁵ Михалон Литвин. О нравах татар, литовцев и москвитян. — Москва, 1994. — С. 86—87.

²⁶ Свяжынскі У. Праблема ідэнтыфікацыі афіцыйнай мовы Вялікага Княства Літоўскага // METRICIANA. Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага. Т. I. — Мн., 2001. — С. 112.

²⁷ Рогов А. Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения. — Москва, 1966. — С. 36—37.

²⁸ Bardach J. Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVII w. — Warszawa, 1970. — S. 70—72.

²⁹ Strykowski M. Kronika polska, litewska, žmódská i wszystkiej Rusi. Т. 1. — Warszawa, 1846. — S. 202, 216, 217, 219—221, 233, 234.

³⁰ Творогов О. Древнерусские хронографы. — Ленинград, 1975. — С. 200—201.

³¹ Карскі Я. Беларусы. — Мінск, 2001. — С. 553—561.

³² Помнікі старажытнай беларускай пісьменнасці. — Мн., 1975. — С. 89.

³³ Мыльников А. Картина славянского мира: взгляд из Восточной Европы. Представления об этнической номинации и этничности. XVI — начало XVIII века. — Санкт-Петербург, 1999. — С. 336—337.

³⁴ Грыцкевіч А. Палітычнае становішча Беларусі ў эпоху Скарыны // Спадчына Скарыны. Зборнік матэрыялаў першых скарынаўскіх чытанняў (1986). — Мн., 1989. — С. 21—29; Suchocki J. Formowanie się i skład narodu politycznego w Wielkim Księstwie Litewskim późnego średniowiecza. S. 31—77.

³⁵ Думин С. Другая Русь (Великое княжество Литовское и Русское). // История Отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории России IX — начала XX века. — Москва, 1991. — С. 77—78, 120, 124—125; Думин С. Пра вивучэнне гісторыі Вялікага Княства Літоўскага. // 3 гісторыя на «Вы». Вып. 1. — Мн., 1991. — С. 28—35. Кромм М. Меж Русью и Литвой. — Москва, 1995. — С. 114—118, 183—190, 198—199, 219; Граля Г. Прадзяржаўнае веравызнанне? Долі і нядолі «грэцкай веры» ў Вялікім Княстве Літоўскім // Альтэрнатыўная Гісторыя. Беларуска-польская сустрэча. — Варшава, 2001. — С. 15—23; Jablonowski H. Westrussland zwischen Wilen und Moskau. — Leiden, 1955. — S. 132.

³⁶ Кромм М. Православные иерархи между Вильно и Москвой (смоленский епископ Варсанофий: 1509—1514 гг.) // Наш Радавод. Кн. 4, ч. 2. — Гродна, 1992. — С. 262—266.

- ³⁷ Lietuvos Metrika (1499—1514). Кн. № 8. Uzrasumu knyga 8. Vilnius, 1995. Литовская метрика (1427—1506). Кн. зап. № 8. — Вильнюс, 1995. — С. 172, 200—201, 329, 358—359; Lietuvos Metrika (1518—1523). Кн. № 11. Uzrasumu knyga 11. Vilnius, 1997. Литовская метрика (1518—1523). Кн. зап. № 11. — Вильнюс, 1997. — С. 101, 102; Lietuvos Metrika (1522—1530) 4-oji Teismu byly knyga. Vilnius, 1997. Литовская метрика (1522—1530). 4-я кн. Судн. Дел. — Вильнюс, 1997. — С. 356, 394, 396.
- ³⁸ Беларускія летапісы і хронікі. С. 180; Lietuvos Metrika (1522—1530). 4-oji Teismu byly knyga. Vilnius, 1997. Литовская метрика (1522—1530). 4-я кн. Судн. Дел. — Вильнюс, 1997. — С. 170.
- ³⁹ ПСРЛ. Т. 35. С. 126—127.
- ⁴⁰ Думин С. Другая Русь (Великое княжество Литовское и Русское). С. 121.
- ⁴¹ Янушкевіч А. Вайна і грамадства: адносіны насельніцтва паўночна-ўсходняга памежжа ВКЛ да палітыкі дзяржаўнай улады ў перыяд інфлянцкай вайны 1558—1570 // *Castrum, urbis et bellum*. С. 415—421.
- ⁴² Метрыка Вялікага Княства Літоўскага (1544). Кн. зап. № 44. — Мн., 2001. — С. 95—99, 101.
- ⁴³ Канановіч У. Інфармацыйна-выведная служба ў Вялікім Княстве Літоўскім у познім сярэднявеччы // *Castrum, urbis et bellum*. С. 195—218.
- ⁴⁴ Lietuvos Metrika (1566—1574). Кн. № 51. Uzrasumu knyga 51. Vilnius, 2000. Литовская метрика (1566—1574). Кн. зап. № 51. — Вильнюс, 2000. — С. 160—161.
- ⁴⁵ Тамсама. С. 164.
- ⁴⁶ Акты Виленской археографической комиссии (далее — АВАК.) Т. VIII. — Вильна, 1875. — С. 44—45.
- ⁴⁷ Косов С. Патерикон. Киев, 1635. Арк. 3. // Музей книги Российской государственной библиотеки (далее — МК РГБ).
- ⁴⁸ Торжественник XV ст. // Отдел рукописей Российской государственной библиотеки. (далее — ОР РГБ), ф. 256, № 435, арк. 395; Пролог XVI ст. // ОР РГБ, ф. 256, № 325, арк. 746 адв. — 749; Службник униатский. Гомель. 1768. // ОР РГБ, ф. 256, № 404, арк. 608—609.
- ⁴⁹ Сагановіч Г. Царкоўная вуня 1596 г. і пытанне нацыянальнай тоеснасці беларусаў у XVII ст. С. 353—357; Яковенко Н. Українська шляхта з кінца XIV до середини XVII ст. С. 77.
- ⁵⁰ РИБ. Т. 4. Сл. 883, 1032.
- ⁵¹ Иконников В. Опыт русской историографии. Т. 2. Кн. 2. — Киев, 1908. — С. 1545—1549, 1561—1597; Величенко С. Володарі і козаки: Замітки до проблеми історичної легітимності і тяглості в українській історіографії XVII—XVIII стст. С. 117—121; Толочко О. «Русь» очима «Україні»: в пошуках самоідентифікації та континуїтету // *Сучасність*. 1994. Ч. 1. С. 111—117; Момрик А. Біблійна генеалогія в етногенетичних концепціях польських та українських хроністів // *Mediaevalika Ucrainica: Ментальність та історія ідей*. Т. 5. — Київ, 1998. — С. 111—117; Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI—XVII ст. — Київ, 2002. — С. 270—295.
- ⁵² Чамярыцкі В. Вялікая Хроніка // *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*. Т. 2. С. 437.
- ⁵³ ПСРЛ. Т. 32. С. 17, 118, 214.
- ⁵⁴ Старостенко В. «Лабиринт» Фомы Иевлевича. — Могилев, 1998. — С. 15—16.
- ⁵⁵ Голенченко Г. Идеиные и культурные связи восточнославянских народов в XVI — середине XVII в. — Мн., 1989. — С. 129—130.
- ⁵⁶ РДАСА, ф. 381, воп. 1, адз. зах. 389, арк. 4—10; ф. 381, воп. 1, адз. зах. 390, арк. 95.
- ⁵⁷ Беларускія летапісы і хронікі. С. 259—260, 284—285, 300.
- ⁵⁸ ПСРЛ. Т. 35. С. 146.
- ⁵⁹ Ginkiewicz M. Kazanie na pogrzebie dobrej pamieci iey mosci P. P. Zofiey z Drucka Lybeckiey Pawlowey Laskowskiej. — Wilno, 1649. — Арк. 17, 17 адв. // РДАСА, БМСТ/ИН № 2642.
- ⁶⁰ Wrama tryumfalna Bogu w. n. sakramencie uitaonemu w S. S. swych Hlebie i Wogysie trzumfiuacemu... Wilna, 1689. Арк. 1. адв. // МК РГБ.
- ⁶¹ Витебская Старина. Т. 1. — Витебск, 1883. — С. 113.
- ⁶² Беларускія летапісы і хронікі. С. 289.
- ⁶³ Археографический сборник документов. Вильна, 1908. Т. XIV. С. XXIX; АВАК. Т. IV. С. 47; Ткачоў. М. Замкі і людзі. — Мінск, 1991. — С. 82—84.
- ⁶⁴ Мальцев А. Россия и Белоруссия в середине XVII века. — Москва, 1974. — С. 143—146.
- ⁶⁵ Памятники истории Восточной Европы. Крестоприводная книга шляхты Великого Княжества Литовского 1655 г. Т. IV. Москва—Варшава, 1999.
- ⁶⁶ Аўтарам рыхтуецца да друку даследаванне «Маргілёўскія тэстаменты як гістарычная крыніца».
- ⁶⁷ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, ф. 1817, воп. 1, адз. зах. 24. Актавая кніга Маргілёўскага марістрата. 1662 г., арк. 544 адв.
- ⁶⁸ Историко-юридические материалы (далее — ИЮМ). Вып. XXVI. — Витебск, 1895. — С. 390—392.
- ⁶⁹ ИЮМ. Вып. XXVIII. — Витебск, 1900. — С. 127.
- ⁷⁰ Тамсама. С. 139—140.
- ⁷¹ ИЮМ. Витебск, 1895. Вып. XXVI. С. 375—377.
- ⁷² РДАСА, ф. 381, воп. 1, адз. зах. 390, арк. 38.
- ⁷³ РДАСА, ф. 144, воп. 2, адз. зах. 109. Дело о подавлении восстания полоцкой шляхты, посылка против них войск, распросные речи взятых языков. Декабрь 1658 г. — апрель 1659 г., арк. 1—207; Мальцев А. Россия и Белоруссия в середине XVII века. С. 196—217; Ткачоў. М. Замкі і людзі. С. 145; Мясешка В. Войны сярэдзіны XVII ст. // *Нарысы гісторыі Беларусі*. — Мінск, 1994. — С. 210—211, 216—228; Сагановіч. Г. Невядомая вайна. — Мінск, 1995. — С. 103—104; Гардзееў М. «Под час небеспеченства от Москвы...» // Т. 6. Сш. 1—2. БГА. — Мн. 1999. — С. 202—221.
- ⁷⁴ Флора Б. Отношение украинского казачества к Речи Посполитой во время казачьих восстаний 20—30-х годов XVII века и на начальном этапе народно-освободительной войны. // *Славяноведение*. № 2. — Москва, 2002. — С. 36—51.
- ⁷⁵ Карскі Я. Беларусы. С. 567.
- ⁷⁶ Голенченко Г. Идеиные и культурные связи восточнославянских народов в XVI — середине XVII в. С. 196—197.